

Šiaurės Lietuvos vietovardžiai latvių tekstuose

Regina KVAŠYTĖ
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *Šiaurės Lietuva, tikriniai žodžiai, vietovardžiai, perteikimas latvių kalba.*

Įvadinės pastabos

Kitakalbių tikrinių žodžių vartojimo latvių kalba teorinės nuostatos yra nusistovėjusios ir aiškios: tiek asmenvardžiai, tiek vietovardžiai perteikiami (latvina mi) pagal tarimą. Nuo 1960 m. leidžiamos atskiroms kalboms skirtos vardų rašybą ir tarimą reglamentuojančios instrukcijos, o nurodymai (latv. *norādījumi*), kaip vartoti lietuvių kalbos tikrinius žodžius latvių kalba, išleisti 1961 m. (*NĪAL*). Diskusijoje, kurios neretai kyla Lietuvoje, akcentuojama Latvijos laikysena kalbamaisiais klausimais. Tai kaip teigiamą pavyzdį mini perteikimo pagal tarimą šalininkai, savo ruožtu tokio požiūrio kritikai – kaip neigiamą. Kartais Latvija vadinama vienuolika šalimi, kur savavališkai elgiamasi su kitų šalių vardu, o latviai vertinami kaip „iš vardų perdirbinėjimo bėdų iki šiol neišbrendantys“ (Ambras 2008, 49). Toks lietuvių požiūris grindžiamas nuostata kitų kalbų tikrinius žodžius vartoti originalo kalba (*LKKN*). Tiesa, Lietuvoje latvių tikrinių žodžių vartojimas skiriasi nuo kitų užsienio kalbų vardu – jie perteikiami pagal tarimą (lietuvinami).

Lietuvos vietovardžių (miestų, upių, ežerų pavadinimų) perteikimu latvių kalba domimasi teoriniu ir praktiniu aspektais, pavyzdžiui, kai kurie jų įtraukti į lietuvių–latvių ir latvių–lietuvių kalbų žodynų geografinių pavadinimų priedus (*LLV* 1964; 1995; *LLKŽ* 1977; 2003), tačiau lig šiol beveik nesama atskirų Lietuvos regionų vietovardžiams skirtų tyrimų. Palyginimui galima paminėti, kad taikant regioniškumo principą išnagrinėti dviejų Latvijos teritorinių etnografinių vienetų – Žiemgalos ir Latgalos – lietuviškai perteikti vietovardžiai (Kvašytė 2008; 2010). Kalbant apie Latvijos vietovardžių vartojimą lietuvių kalba minėtinose keliose išsamesnėse publikacijose (Balodė, Garšva 1985; Kvašytė 2003), o regioniniu požiūriu nagrinėti Šiaulių miesto ir krašto leidiniuose rasti pavyzdžiai (Kvašytė 2011).

Tyrimo tikslas – išsiaiškinti, kokios yra Šiaurės Lietuvos kaip teritorinio Lietuvos regiono vietovardžių vartojimo tendencijos ir kaip latvių skaitytojai supažindinami su kalbamojo regiono vietovėmis. Tyrimas atliktas greitinamuoju ir analitiniu aprašomuoju *metodais*. Šaltiniais pasirinkti įvairūs nemeniniai tekstai, pirmiausia

turistams skirti Latvijoje ir Lietuvoje išleisti leidiniai – parašyti latviškai arba versiti į latvių kalbą (žr. šaltinių sąrašą). Rasti vietovardžiai suskirstyti ir aptarti pagal semantines grupes: 1) regionų pavadinimai; 2) miestų ir kitų gyvenamųjų vietovių pavadinimai; 3) vandens telkinių pavadinimai. Analizuojant vietovardžius atsižvelgiama į jų įvairovę, ne į paplitimo dažnumą.

Lietuvos vietovardžiai latvių kalba

Lietuvių kalbos tikrinių žodžių vartoseną latvių kalba reglamentuojanti 1961 metų instrukcija įtvirtina bendrąją nuostatą – kaip ir kitų kalbų vardynas, jie latvinami pagal tarimą. Ši norma taikytina ir vietovardžiams, ir kitai tikrinių žodžių grupei – asmenvardžiams (su simboliniais pavadinimais elgiamasi kitaip, tačiau jiems apskritai skiriama mažiau dėmesio). Po nepriklausomybės atkūrimo pasirodė ir keli nauji tikrinių žodžių rašybą reglamentuojantys leidiniai, pavyzdžiui, instrukcijos pasų poskyrių darbuotojams. Juose pagrindinis dėmesys kreipiamas į asmenvardžius (*I*; *N*), nes leidiniai skirti dokumentų rašymui latvių kalba palengvinti. Apie vietovardžius juose nekalbama, taigi vietovardžiai vis dar rašomi taip, kaip nurodyta daugiau nei 50 metų galiojančioje instrukcijoje.

Prieš pradėdant nagrinėti Šiaurės Lietuvos vietovardžių vartojimą latvių tekstuose svarbu prisiminti nusistovėjusias bendrąsias teorines nuostatas, kaip perteikti latviškai kai kurias lietuvių kalbos raides, ir iliustruoti tai visos Lietuvos vietovardžiais:

1) ilgosios balsės žymimos atitinkamomis latvių kalbos raidėmis (*Klaipēda* – *Klaipēda*, *Tytuvēnai* – *Tītuvēni*);

2) dvibalsė *uo* žymima latviškuoju atitikmeniu *o* (*Luokė* – *Loke*);

3) priebalsės, po kurių lietuvių kalboje vartojama grafema *i* kaip minkštumo ženklas, žymimos minkštosiomis priebalsėmis (tokių latvių kalboje iš viso yra keturios – *ī, ņ, ķ, ģ*), kietųjų priebalsių su *j* samplaika (po priebalsių *b, c, d, m, p, r, s, t, v, z*) arba ji praleidžiama (po raidžių *č, š, ž, dž*) (*I* 35–36) (*Obeliai* – *Obeļi*, *Kėdainiai* – *Kēdaini*, *Mažeikiai* – *Mažeikī*; *Žeimiai* – *Žeimji*, *Maišiagala* – *Maišagala*). Reikia pridurti, kad nuostata dėl samplaikų su *j* yra nauja, kadangi ligi šiol lietuviškosios grafemos *i* funkcija latvių kalboje atsispindėjo tik tais atvejais, kai joje būta atitinkamų minkštųjų priebalsių raidžių. Nors šis pokytis yra rekomendacinio pobūdžio, tačiau pagrįstas, nes leidžia ištarti tikrinius žodžius panašiau į jų tarimą lietuvių kalboje.

Latviškai perteiktuose Lietuvos vietovardžiuose taip pat atsispindi kai kurie gramatiniai pokyčiai (dalis jų būdinga ir kitiems tikriniais žodžiams):

1) vienaskaitos moteriškosios giminės galūnė *-ė* keičiama *-e* (*Ukmergė* – *Ukmerge*);

2) daugiskaitos moteriškosios giminės galūnė *-os* keičiama *-as* (*Širvintos* – *Širvintas*);

3) daugiskaitos vyriškosios giminės galūnė *-ai* keičiama *-i* (*Prienai* – *Prieni*).

Be to, esama specifinių normų, kurios galioja tik vietovardžiams. Perteikti latvių kalba Lietuvos vietovardžiai:

1) dažniausiai virsta moteriškosios giminės – tikėtina, kad tam turėjo įtakos gimininio (nomenklatūrinio) žodžio *pilsēta* ‘miestas’, *upe* ‘upė’ gramatinė giminė latvių kalboje (miestų pavadinimai *Vilnius* – *Viļņa*, *Kaunas* – *Kauņa*, *Panevėžys* – *Panevėža*, *Pandėlys* – *Pandēle*, *Vievis* – *Vieve*; upių pavadinimai *Nemunas* – *Nemuna*, *Nevėžis* – *Nevėža*);

2) vienaskaitiniai vietovardžiai virsta daugiskaitiniais¹ (*Kupiškis* – *Kupiškiai*, *Rokiškis* – *Rokiškiai*);

3) daugiskaitiniai vietovardžiai virsta vienaskaitiniais (*Marcinkonys* – *Marcinkonė*), tačiau taip atsitinka gerokai rečiau.

Visos aptartos raidyno ir gramatinių formų keitimo nuostatos svarbios ir Šiaurės Lietuvos vietovardžių vartosenai latvių kalboje.

Šiaurės Lietuvos vietovardžiai latvių kalba

Regionų pavadinimai. Į šią grupę patenka trys su kalbamuoju regionu susiję pavadinimai – be *Šiaurės Lietuvos* kaip tyrimo objekto tai ir dalis dviejų Lietuvos etnografinių regionų teritorijos, todėl svarbu aptarti *Žemaitijos* ir *Aukštaitijos* pavadinimus. Kiekvieno iš jų perteikimas latvių kalba turi tam tikrų ypatumų.

Pavadinimas *Šiaurės Lietuva* – žodžių junginys, kurio pirmasis dėmuo žymi regiono geografinę padėtį Lietuvos teritorijoje, t. y. esantis jos šiaurėje – latviškai prasminiu požiūriu išlieka toks pat, tik kinta pavadinimo struktūra: *Ziemeļlietuva* (plg. *šiaurė* – *ziemeļi*). Akivaizdu, kad pasinaudota galimybe padaryti dūrinį, kas apskritai būdinga latvių kalbai ir iš esmės laikoma vienu iš senų ir ryškių giminingosios kalbos bruožų (*MLLVG* 196–197). Reikėtų pabrėžti, kad latvių kalboje esama nemažai tokio pobūdžio geografinių objektų pavadinimų, kai pasaulio šalių pavadinimas tampa dūrinio dalimi, pavyzdžiui, *Šiaurės Amerika* – *Ziemeļamerika*, *Šiaurės jūra* – *Ziemeļjūra*, *Pietų Korėja* – *Dienvidkoreja*, *Vakarų Indija* – *Rietumindija*, *Rytprūsiai* – *Austrumprūsija*. Kalbamojo regiono pavadinimo latviškoji forma *Ziemeļlietuva* dažniausiai ir vartojama tekstuose: *Zemgaļi, kas ir viena no Latvijas un Lietuvas pamattautām, 13. gadsimtā ir apdzīvojuši Latvijas vidusdaļas auglīgo līdzenumu un Ziemeļlietuvu* IR 1². Tačiau rasta atveju, kai vartose na neatitinka nusistovėjusių normų: *To [dzirnavu] būvei visbiežāk bijis lietojams koks, retāk (visvairāk Ziemeļu Lietuvā)*³ – *blietēs māls, laukakmeņi, ķieģeļi* ŽV 2. Kalbiniu požiūriu nebūtų dēl ko priekaištauti, nes junginiai su daugskaitos kilmininku latvių kalboje taip pat paplitę, tačiau jų reikšmė gali būti traktuojama kitaip nei dūrinio dėmens *ziemeļ-*. Kai kuriais atvejais tokius junginius lietuvių kalboje atitinka junginys su būdvardžiu *šiaurinis* (plg. *Jonišķu rajons at-*

¹ Šie ir panašūs pavyzdžiai rodo, kad daugiskaitiniais latvių kalboje virsta lietuvių kalboje vienaskaitos galūnę *-is* turintys vietovardžiai. Kadangi tokią galūnę gali turėti ir latvių kalbos vyriškosios giminės II linksniuotės daiktavardžiai, esama pagrindo šį Lietuvos vietovardžių perteikimą laikyti tradicinės formos gyvavimo pavyzdžiu.

² Sutrumpinimus žr. šaltinių sąrašą.

³ Aptariamasis vietovardis visuose sakiniuose retinamas.

rodas *Lietuvos žiemėlu daļā* IR 2). Vis dėlto nusižengta vietovardžių formavimo tradicijai, be to, reikia atsižvelgti ir į tai, kad vartoti dūrinis gerokai paprasčiau.

Į teritorinį Šiaurės Lietuvos regioną patenkančių Aukštaitijos ir Žemaitijos etnografinių regionų pavadinimai taip pat rasti tekstuose. Kaip rodo išnagrinėti šaltiniai, vietovardis *Žemaitija* jokių rūpesčių nekelia (beje, 1977 m. latvių–lietuvių kalbų žodyne pirma minėta forma *Žemaičiai*, tik po to *Žemaitija* (LLKŽ 1977, 758), o 2003 m. jau tik pastaroji (LLKŽ 2003, 808): *Žemaitija ir viens no Lietuvos etnografiniais regionais, tās teritorija ir apmēram 21 000 km²* CLK 26. Užtat kito regiono – Aukštaitijos – pavadinimas perteiktas dviem būdais: *Aukštaitija* ir *Augštaitija*. Reikia pripažinti, kad tokį nenuoseklumą galėjo išprovokuoti labai panašios formos, bet skirtingų reikšmių (paronimų) būdvardžių *augsts* ‘aukštas’ ir *auksts* ‘šaltas’ egzistavimas latvių kalboje. Pasirinkus formą *Aukštaitija*, išlaikomas panašumas į lietuviškąjį regiono pavadinimą, o kitu atveju šakninė priebalsė pakeičiama pagal latvių kalbos žodžio reikšmę (plg. žodynuose *Augštaitija* (LLKŽ 1977, 732; LLKŽ 2003, 804), bet *Aukštaitija* (LLV 1964, 843; LLV 1995, 598). Remiantis nuostata, kad nereikia keisti priebalsės, turėtų būti vartojamas vietovardis *Aukštaitija*: <...> *Lietuvos Aukštaitijas novadu uztveru gluži kā sava* [Daugavpils] rajona turpinājumu AB 1; *Ziemeļos tā* [Žemaitija] robežojas ar Latviju, austrumos – ar Lietuvos Aukštaitijas novadu, dienvidos un dienvidrietumos kādreiz atradās robeža ar Mazo Lietuvu CKL 26. Tokį pasirinkimą galima pagrįsti dar ir Latvijos vietovardžių perteikimo lietuvių kalba norma, kad vietovardžių šaknys lietuviškais atitikmenimis nekeičiamos – tiesa, autoriai kalba apie priebalsius *s, z, c*, bet pateikia labai panašios šaknies, tiesa, dūrinio, pavyzdį: „rašoma *Augstkalnē* (ne *Augštikalnē*, plg. *aukštas*)“ (Baluodė, Garšva 1985, 66). Taip pat žodynuose rastas kitas panašią priebalsę turintis vietovardis: *Aukštadvare – Aukštadvaris* (LLKŽ 2003, 804; LLV 1995, 598).

Nors teoriškai aišku, kaip latvių kalba turi būti perteikiami trijų aptartųjų regionų pavadinimai, dviejų iš jų (išskyrus *Žemaitija*) vartoseną išnagrinėtuose tekstuose įvairuoja.

Gyvenamųjų vietovių pavadinimai. Pagal surinktų pavyzdžių įvairovę ir skaičių tai didžiausia semantinė grupė, kurioje galima išskirti rajonų ir jų centrų, taip pat didesnių miestų pavadinimus. Stambesnių vietovių pavadinimai plačiau paplitę, geriau žinomi ir dėl to latvių kalba dažniausiai vartojami taisyklingai. Visai kitas vaizdas matyti, kai tekstuose pasitaiko rečiau latviškai perteiktų vietovardžių.

Vietovardžiai, kuriuose nėra specifinių diakritinių ženklų arba kai tie ženklai lietuvių ir latvių kalbose sutampa, latvinami ir vartojami tekstuose, t. y. linksnuojami, be didesnių sunkumų, pavyzdžiui, *Mazajā Līnkuvā dzīvo tikai nepilni 2 tūkstoši cilvēku, un tūristi, kā var spriest pēc ziņkārīgiem skatiem, te nav bieži*

⁴ Straipsnyje atsakyta žymėti cituotuose sakiniuose originalo tekstuose paryškintuoju šriftu ar kursyvu rašytus žodžius ar junginius.

viesi AB 15 (liet. *Linkuva*)⁵; *Rajonā [Akmenes] ir trīs pilsētas – Jaunakmene, Akmene un Venta* IR 2 (liet. *Venta*; tai ir upes pavadinimas – apie vandens telkinių pavadinimus žr. toliau). Tačiau tokių gyvenamųjų vietovių pavadinimų nėra daug, dažniau tenka juos perteikti taikant vienokias ar kitokias normas.

Rasta nemažai Šiaurės Lietuvos vietovardžių raidyno pokyčių atvejų:

1) balsių ilgumo žymėjimas atitinkamomis latvių kalbos raidėmis: *Kurtuvēnos ir eksotisks krodziņš, kur pasniedz tradicionālus ēdienus* CLK 28 (liet. *Kurtuvėnai*);

2) dvibalsių žymėjimas raide *o*: *Ceļš līdz 19 km attāļajai Pakrojai skrien cauri pieticīgam, īsti zemgaliskam līdzenumam, kas ceļotājam nepiedāvā ainavu gleznainību* AB 14 (liet. *Pakruojis*); *Karjers atrodas 5 km aiz Papiles, braucot Kropju (Kruopiai) virzienā* IR 27; *Jodeiķu (Jodeikiai) Sv. Jāņa Krisītāja baznīca* IR 14;

3) piebalsių minkštumo žymėjimas atitinkamomis raidėmis, samplaikomomis su raide *j* arba jų praleidimas, kartais originalo forma šalia: *Šauli ir ceturtā lielākā Lietuvas pilsēta* AB 26 (liet. *Šiauliai*); *Apmēram 22 km aiz Joniškiem norādes zīme aicinās nogriezties pa kreisi uz Jaunūnīem, kur ir izveidota Saules kaujas vieta* AB 24 (*Jauniūnai*); *Jakišķu (Jakiškiai) – Mairoņu (Maironiai) kapsētas kapliča* IR 14; *Folkloras krājēja Matas⁶ Slančauska memoriālo muzeju Reibiņu ciemā svinīgi atklāja 1989. gada maijā* IR 19 (*Reibiniai*); *Karjers atrodas 5 km aiz Papiles, braucot Kropju (Kruopiai)* IR 27; *Vēl tālāk – starp Meškuičiem un Šauļiem – atrodas Krustu kalns – katoliskās Lietuvas simbols. Ar tūkstošiem krustu klāts Jurgaiču jeb Domantu pilskalns* (www.kryziukalnas.lt) CLK 27 (liet. *Meškuičiai*; *Jurgaičiai*); *Raktes pilskalns jeb Raktuves kalns atrodas Žagarē, 700 m attālumā no Žvelgaiču pilskalna* IR 6 (*Žvelgaičiai*); *Kurmaiču (Kurmaičiai) kapsētas kapliča* IR 14.

Perteikiant latvių kalba Šiaurės Lietuvos vietovardžius dažniausi, kaip pastebėta, pokyčiai yra galūnių keitimas. Vietovardžiai perteikiami ir vartojami taisyklingai taikant tam tikrą gramatinimo dėsnį, ypač jeigu pavadinimai geriau žinomi. Pavyzdžiui, pakeistos vietovardžių galūnės: *Pilskalns meklējams Svētes upes kreisajā krastā, pie Žagarēs pilsētas robežas...* IR 6 (liet. *Žagarė*); *Savukārt Saldupes parkā (Šeduvus ielā) apskatāms pieminekļis, kas veltīts Saules kaujai* NNL 14 (liet. *Salduvė*). Moteriškosios giminės daiktavardžiais latvių kalboje tampa ne vienas Šiaurės Lietuvos vietovardis – taisyklingai perteikti jie ir linksniuojami taisyklingai: *Ceļš līdz 19 km attāļajai Pakrojai skrien cauri pieticīgam, īsti zemgaliskam līdzenumam, kas ceļotājam nepiedāvā ainavu gleznainību* AB 14 (liet. *Pakruojis*); *Arī Pasvalē atrodas zemes iegruvumu zonā* AB 13 (liet. *Pasvalys*); *Atceļš uz mājām ved cauri Pasvalēi, rajona centram ar nepilniem deviņiem tūkstošiem iedzīvotāju...* NNL 19. Taip pat rasta skaičiaus keitimo atvejų: *Jonišķi* AB 14. *Pirmā pilsēta, kurā nonākam pēc tam, kad esam*

⁵ Po šaltinio sutrumpinimo skliaustuose pateikiami vietovardžių lietuviški originalai, jeigu jų nėra cituotame tekste.

⁶ Kilmininkas turėtų būti *Mata* (plg. *Matas Slančiauskas*, latv. *Mats Slančausks*).

šķērssojuši Latvijas–Lietuvas robežu, ir *Joniškis* CLK 27 (liet. *Joniškis*); *Pirmā pietura var būt Radviliškis* AB 27 (liet. *Radviškis*).

Vis dėlto ne visada Šiaurės Lietuvos vietovardžiai latvių kalba vartojami taisyklingai (arba galima matyti tam tikro įvairavimo). Kai kuriais atvejais tekstuose aptikti vartosenos pavyzdžiai neatitinka žodynuose fiksuotų vietovardžių formų, pavyzdžiui, neperteiktos ilgiosios balsės. Tai galima laikyti tendencija, nes rasta skirtinguose tekstuose (taigi, tai nėra vienetiniai atvejai, kuriuos galima būtų laikyti tiesiog apsirikimu ar korektūros klaida). Vienas iš tokių vietovardžių yra *Joniškėlis* – „mažybinės priesagos *-ēlis* vedinys iš miesto vardo *Joniškis*“ (Vanaga 1996, 31): *Joniškēle patiešām ir kluss „miestelis“ ar galveno akcentu – Svētās Trīsvienības baznīcu pie galvenās ielas* AB 14; *Pēc 17 km būs jānogriežas no ceļa, lai iebrauktu pilsētiņā ar pamazināmo vārdu Joniškēle jeb lietuviski – „Joniškēlio miestelis“*⁷ AB 14 (plg. *Joniškēle* LLKŽ 1977, 740; LLKŽ 2003, 805). Neatspindėtas ir ilgumas vieno piliakalnio pavadinime: *Apmēram 1,2 km no vietas, kur uzbraucām uz Via Baltica ceļa, paceļas Ažolpamūšes pilskalns* AB 13 (liet. *Ažuolpamūšės piliakalnis*). Remiantis naujaisiais tikrinių žodžių perteikimo latvių kalba nurodymais (*I*) turi būti žymimas balsės *q* ilgumas – *Āžolpamūše*. Taip pat būna netiksliai perteikta grafema *i*, kitaip tariant, latvių kalba nerašomos minkštosios priebalsės (kartais jų minkštumą lemia balsė *i* tame pačiame skiemenyje): <...> *Alkiškū ciemats, latviešiem īpaši interesants, jo kopš aizpagājušā gadsimta sākuma Alkiškis ir dzīvojuši mūsu tautieši un dzīvo vēl joprojām* AB 20; *Alkiškū (Alkiškiai) luterāņu baznīca* IR 16 (plg. *Alkiški* LLKŽ 2003, 804); *Skaistgīres Sv. Jurgā baznīca* IR 13; *12 km pirms Žagares brauksim garām mazajam Skaistgīres ciematam, kura vārds pirmoreiz minēts 1422. gadā* AB 18 (liet. *Skaistgīrys*; plg. *Skaistgīre* LLKŽ 1977, 752; LLKŽ 2003, 807). Nors teoriškai žinoma, kaip perteikti pavadinimą *Jauniūnai* (taisyklingo vartojimo pavyzdys pateiktas anksčiau), tekstuose rasta ir kitokių formų: *Lai sameklētu [Saulės] kaujas vietu, braucot pa Rīgas – Šauļu šoseju, apmēram 22 km aiz Joniškēm jānogriežas pa kreisi uz Jauniūnaini* IR 7. Be to, vietovardis nelinksniuotas. Kitu atveju norėta atskleisti vietovės pavadinimo kilmę, tačiau daroma tai nelabai vykusiai: *Kā liecina vēsturiskie fakti, pirmajai kapličiai ir bijis salmu jumts, tāpēc arī ciemam dots Šiaudinēs (Salmu) vārds* IR 15 (liet. *Šiaudinė*).

Keli probleminiai vietovardžių vartojimo atvejai susiję ne su formaliu raidyno perteikimu, o su vietovių pavadinimų atitikmenimis. Pirmiausia minėtinas sudėtinis vietovardis, kurio vienas iš dėmenų yra įvardžiuotinis būdvardis – *Naujoji Akmenė*. Tradiciškai latvių kalba išlaikoma tokia pati vietovardžio struktūra, vis dėlto pasitaiko jo vertimo pavyzdžiai: *Rajonā [Akmenes] ir trīs pilsētas – Janūnākmene, Akmene un Venta* IR 2 (plg. visuose žodynuose *Naujoji Akmene* (LLV 1964, 853; LLV 1995, 600; LLKŽ 1977, 747; LLKŽ 2003, 806). Kitur tame pačiame leidinyje pateiktos abi formos greta, tik nesulietuvinta galūnė žodyje *Akmenė*: *No Žagares*

⁷ Bandymas atspindėti pavadinimo lietuvių kalbos formą nevykęs, nes tai padaryta netaisyklingai.

līdz *J a u n a k m e n e i* (*N a u j o j i A k m e n e*) jānobrauc gandrīz 26 km AB 19 (panāšaus vartojimo pavyzdys rastas taip pat šaltinyje IR 16). Tai galėtų būti korektūros klaida arba sinonimiškai pavartota latviškoji taisyklinga forma, nors toks būdas mažai tikėtinas, nes tokių vartosenos pavyzdžių lig šiol nepastebėta.

Pasienio su Latvija miestelį, kurio pavadinimas dabartinėje lietuvių kalboje *Žeimelis*, latviai mėgsta vadinti *Žeime*, nors arčiau lietuviškojo originalo būtų *Žeimele*: *Ž e i m e l e i i r s a v s m u z e j s, k u r ā a t r a d ī s i e t v ē s t u r e s l i e c ī b a s p a r Ž e i m e l i u n v i s u P a k r o j a s p u s i* AB 16; *Ž e i m e l e s* (*Ž e i m e s*) *nosaukums atrodams vis-senākajās Lietuvas kartēs* ZS 2. Tikėtina, kad tokia formų įvairovė remiasi istoriškai vietovardžių formų kaita lietuvių kalboje. Kaip teigia lietuvių onomastikos tyrinėtojas Aleksandras Vanagas: „Dabartinė miestelio vardo lytis *Žeimelis*, atrodo, yra kiek vėlesnė, antrinė. A. Salio duomenimis, vietos žmonės vartoję tik *Žeimys*⁸ <...> Po karo visiškai įsigali *Žeimelis* – 1948 m. jį rekomendavo „Lietuvių kalbos rašybos žodynas“ (lytis *Žeimys* jame pateikiama skliausteliuose), kiti norminamieji leidiniai <...> Trumpasis vardo variantas pirmą kartą užrašytas 1500 m.“ (Vanagas 1996, 300–301). Tokio pokyčio priežastimi galėjo būti latvių kalbos „bendrinių žodžių (*Žeimelis* yra palatvėje) *ziemeļi* „šiaurė“, *ziemelis* „šiaurės vējas, šiaurys, žiemys“. Be to, priesaga *-el-* Žiemgalos vietovardžiams apskritai būdinga“ (Ibid., 301) (plg. *Žeimele* (LLKŽ 1977, 758; LLV 1964, 860; LLV 1995, 601); *Žeime*, *Žeimele* (LLKŽ 2003, 808).

Sudėtingas vietovardžio *Žaliūkės* atvejis. Šiauliuose yra neseniai atnaujintas malūnas, vadinamas *Žaliūkių malūnu*, nors lietuvių kalba rasta ir kalbamojo vietovardžio vyriškosios giminės formos *Žaliūku malūnas* vartosenos pavyzdžių. Vyriškosios giminės forma latviškai turėtų būti perteikta *Žaļūki* ir daugiskaitos kilmininkas atitinkamai *Žaļūku*, t. y. taip, kaip dabar pavadintas lankstinukas ir visur tekste vartojama: *Pirms 130 gadiem uzbūvētās Ž a ļ ū k u vējdzirnavas – viens no nedaudziem Šauļu vēstures lieciniekiem* ŽV 2. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad tai moteriškosios giminės daugiskaita, latvių kalba jis turi būti perteikiama *Žaļūkes* (kilmininkas *Žaļūku* – taip, kaip vieną kartą ant paskutinio viršelio *Ž a ļ ū k u dzirnavnieka māja* ‘Žaliūkių malūnininko namas’).

Vandens telkinių pavadinimai. Aptariamoje semantinėje grupėje reikėtų skirti upių, ežerų ir šaltinių pavadinimus, nes būtent tokių pavyzdžių rasta latvių tekstuose. Esama nemažai tiksliai perteiktų pavadinimų, kuriuose atsispindi įvairūs perteikimo dėsniai:

1) balsių ilgumas: *Tās* [Mūsas] *pietekas ir Kroja, D a u g ī v e n e, Šiladis* ZS 3 (liet. *Daugyvenė*);

2) dvibalsių perteikimas: *Tās* [Mūsas] *pietekas ir K r o j a, Daugīvene, Šiladis* ZS 3 (liet. *Kruoja*); *Īpašs parka rotājums ir K r o j a s u p ī t e ar saliņām un dīķiem* AB 15;

3) priebalsių perteikimas: *Otrpus ielai un mazajai upei, ko sauc par M a ž u p i* (liet. *Mažupė*), *tās krastā pilsētiņas jubilejas reizē atklāta patīkama atpūtas vieta ar savdabīgām koka skulptūrām* AB 14 (beje, tai patvirtina prieš tai aptartą Lai-

⁸ Gramatinimo rezultatas – latvių kalba *Žeime*.

mutės Baluodės ir Kazimiero Garšvos aprašytą nuostatą – nekeisti vietovardžių šaknies priebalsių, kalbamuojiu atveju ž (plg. latv. *mazs* ‘mažas’).

Kiti upių pavadinimai išsiskiria tuo, kad sulatvintos jų galūnės, be to, pridedamas gimininis žodis *upe* arba jo deminutyvas *upīte* siekiant sukurti mažumo (kartais gal ir nuoširdumo) išpūdį: *Veidota* [strūklaka] *kupola formā, kas simbolizē te kādreiz tecējušo Rūdes upīti* NNL 14 (liet. *Rūdė*); *Zīmīgi, ka Krusta kalns ir izveidojies līdzenumā uz Jurgaičiu-Domantu pilskalna, kuru no vienas puses ieskauj Kulpes upīte un tās pieteka* NNL 16 (liet. *Kulpė*). Rastas ir vienas panašiai perteiktas šaltinių pavadinimas: *Apkārtnē ir daudz ezeru un arī neparastie Lietuvas lielākie Svīles avoti* CLK 28 (liet. *Svilės šaltiniai*).

Tačiau tenka konstatuoti, kad neatitinkančių žodžių nuostatų ir / arba netaisyklingai perteiktų vandens telkinių pavadinimų taip pat esama. Pavyzdžiui, Pasvalyje tekančių upių *Lėvuo* ir *Svalia* pavadinimai skirtinguose leidiniuose gerokai iškreipti: *Pagriezienu uz akmeņu kolekciju norādīs zīme pie tilta pāri Lēvo upei pilsētas centrā* AB 13 (liet. *Lėvuo*; plg. *Lēvene* LLV 1995, 599; LLKŽ 1977, 744; LLKŽ 2003, 806); *Atceļš uz mājām ved cauri Pasvalei, rajona centram ar nepilniem deviņiem tūkstošiem iedzīvotāju, kas tāpat kā mūsu Piebalga savu nosaukumu ieguvusi no mazās Svālijas upītes* NNL 19 (liet. *Svalia*). Šio upēvardžio nėra nė vieno žodyno geografinių objektų pavadinimų priede, tačiau galima pritaikyti perteikimo dėsnius ir latvinti jį kaip *Svaļa*, o tokia forma, kaip rasta tekste, šis pavadinimas yra įgavęs priesagą *-ij-*.

Taip pat atsitinka ir su ežerų pavadinimais, pavyzdžiui, Šiauliuose esantis Talkšos ežeras⁹ latviškai pavadintas dviem būdais – daugiskaitos ir vienaskaitos kilmininku, tačiau nesulatvinta galūnė: *Lai atpūstos no pilsētas kņadas, jādodas uz Talkšoz ezeru, kas ir viens no diviem pilsētas teritorijā esošajiem ezeriem (platība 56,2 ha, vidējais dziļums – 3,5 m)* NNL 15 (liet. *Talkšos ežeras*); *Talkšos ezers – viens no diviem Šauļu pilsētas teritorijā ņirbošiem ezeriem* OŠ 3 (latvių kalba turėtų būti *Talkšas ezers*).

Pasitaikė ir vienas sudėtinis smulkesnio vandens telkinio pavadinimas, kuris linksniuotas formaliai taisyklingai, tačiau atrodo neįprastai. Tai įvardžiuotiniu būdvardžiu pavadintas „giliausias Lietuvos urvas. Jo dabartinis gylis – 20 m. Žalsvasis šaltinis yra Lėvens upės kairiajame krante, Pasvalio mieste, šalia Kalno gatvės“ (W): *Kokā griezta norādes zīme aicinās noiet lejā līdz upei, kur krastā no zemes iegruvuma piltuves ūdeņus izverd Žalsvasis avots* AB 13 (liet. *Žalsvasis šaltinis*).

Upių ir kitų vandens telkinių pavadinimų grupėje įvairovė nėra labai didelė, tačiau kai kurie iš jų kelia nemažai problemų (*Lėvuo*, *Svalia*), kaip ir *Žalsvojo šaltinio* pavadinimas.

⁹ Lietuviškojo pavadinimo formų *Talša* ir *Talkša* įvairavimas šiame straipsnyje neaptariamas.

Išvados

Šiaurės Lietuvos vietovardžių latvių tekstuose nėra gausu ir jų įvairovė nedidelė, tačiau turistams skirtuose leidiniuose pasitaiko įvairesnių, ne tik didžiųjų regiono miestų, upių ar kitų objektų pavadinimų.

Šiaurės Lietuvos regiono vietovardžiai dažniausiai sulatvinami, kaip to reikalauja taisyklės. Vis dėlto pastebima tendencija šalia mažiau žinomų, smulkesnių vietovių ar kitų objektų pavadinimų skliaustuose parašyti vietovardį lietuviškai. Tačiau rasta ir neatitinkančių žodynų nuostatų ir / arba netaisyklingai perteiktų Šiaurės Lietuvos vietovardžių. Viena kitą toki netikslumą galima būtų laikyti korektūros klaidomis, tačiau gerokai daugiau, atrodo, esama perteikimo dėsnių neišmanymo. Pasitaiko ir ne visada pagrįsto formų įvairavimo (regionų pavadinimai *Ziemeļlietuva* ir *Ziemeļu Lietuva*, *Aukštaitija* ir *Augštaitija*), netaisyklingų vandens telkinių pavadinimų. Be to, dažnai stengiamasi pridėti gimininį žodį *upe* arba jo deminutyvus *upīte*, *ezers*, *pilsētiņa*.

Šaltiniai

- AB – *Apceļo Baltiju! Lietuva*. Kuršu Nērija. Žemaitija. Suvalkija. Dzūkija. Aukštaitija. „Lauku Avīzes” tematiska avīze. 2008 / 5.
- CLK – *Ceļojumi Lietuvas krāsainībā*. Vēstures dziļumi un šodienas lepnums. „Lauku Avīzes” tematiska avīze. 2010 / 5.
- IR – *Iepazīsti Rietumzemgali!* 9 tūrisma maršruti Dobeles, Akmenes un Jonišķu rajonos. Dobeles rajona padome, 2006.
- NNL – *Nedēļas nogale Lietuvā*. Kuršu kāpas. Žemaitija. Nemunas loki. Viļņa. Aukštaitija. „Lauku Avīzes” tematiska avīze. 2009 / 5.
- OŠ – *11 objektu Šauļos – tikai tos ieraudzītīs vari teikt, ka bijī Saules pilsētā*, Šiaulių turizmo informācijas centro lankstinukas.
- PC – *Piligrimu ceļš*, Šiaulių turizmo informācijas centro lankstinukas.
- ZS – *Mazs Zemgales stūrītis*, Lietuvos ir Latvijas bendradarbiavimo pasienio regione projekto lankstinukas.
- ŽV – *Žaļūku vējdzirnavas*, Šiaulių *Aušros* muziejaus leidinys.

Literatūra

- A m b r a z a s 2008 – Vytautas Ambrazas, *Svetimų tikrinių vardų rašymas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- B a l u o d ē, G a r š v a 1985 – Laimutė Baluodė, Kazimieras Garšva, „Latvijos gyvenamųjų vietų vardų lietuviškieji atitikmenys“, *Kalbos kultūra*, 49, 63–73.
- I – *Instrukcija par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu literārajā valodā*, Rīga: LR Valsts valodas centrs, 1998.
- K v a š ī t e 2010 – Regīna Kvašītė, „Par Latgali lietuviski: vietvārdu atveide”, *Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāls* 3, Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 36.–50.
- K v a š ī t e 2008 – Regīna Kvašītė, „Par Zemgali lietuviski: vietvārdu atveide”, *Raksti V. Starptautiskās zinātniskās konferences Zinātniskie lasījumi Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā* materiāli, Jelgava: Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejs, 121.–130.

- K v a š y t ė 2003 – Regina Kvašytė, „Latvijos vietovardžiai Lietuvos spaudoje“, *Kalbos kultūra*, 76, 114–120.
- K v a š y t ė 2011 – Regina Kvašytė, „Dėl Latvijos vietovardžių vartojimo Šiaulių krašto spaudoje“, *Kalbos aktualijos*, IX, 27–36.
- LKKN – Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1977–1998*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
- LLKŽ 1977* – Jonas Balkevičius, Jonas Kabelka, *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius: Mokslo.
- LLKŽ 2003 – Latvių–lietuvių kalbų žodynas* (sudarė Alvydas Butkus), Kaunas: Aesti.
- LLV 1964* – Apolonijs Bojāte, Valters Subatnieks, *Lietuviešu–latviešu vārdnīca*, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- LLV 1995* – Jons Balkevičs, Laimute Balode, Apolonijs Bojāte, Valters Subatnieks, *Lietuviešu–latviešu vārdnīca*, Rīga: Zinātne.
- LLVV – Latviešu literārās valodas vārdnīca*, 1.–8. sēj., Rīga: Zinātne, 1972–1996.
- MLLVG – Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija*, Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
- N – Norādījumi par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu valodā*, Rīga, bez gada.
- NĪAL – Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. IV. Lietuviešu valodas īpašvārdi* (sast. Tamāra Porīte), Rīga: LPRS Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961.
- V a n a g a s 1996 – Aleksandras Vanagas, *Lietuvos miestų vardai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- W – Wikipedia* [prieiga internete: <www.wikipedia.org>, žiūrėta 2012-04-28].

Regina Kvašytė

Šiaurės Lietuvos vietovardžiai latvių tekstuose

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *Šiaurės Lietuva, tikriniai žodžiai, vietovardžiai, perteikimas latvių kalba.*

Lietuvos vietovardžių (miestų, upių, ežerų pavadinimų) perteikimas latvių kalba nagrinėtas tiek teoriniu, tiek praktiniu aspektais, tačiau pasirinktas tirti Šiaurės Lietuvos regionas – pirmas bandymas išsamiau apžvelgti siauresnės teritorijos vietovardžių vartojimą latvių kalba. Tyrimo tikslas – išsiaiškinti, kokios yra Šiaurės Lietuvos vietovardžių vartojimo tendencijos ir kaip latvių skaitytojai supažindinami su jos vietovėmis. Tyrimui atlikti pasitelkti gretinamasis ir analitinis aprašomasis metodai. Šaltiniais pasirinkti įvairūs nemeningieji tekstai, daugiausia turistams skirti Latvijoje ir Lietuvoje išleisti leidiniai – tiek parašyti latviškai, tiek versti į latvių kalbą.

Šiaurės Lietuvos vietovardžių latvių tekstuose nėra gausu ir jų įvairovė nedidelė, tačiau turistams skirtuose leidiniuose pasitaiko įvairesnių, ne tik didžiųjų miestų, upių ar kitų

objektų pavadinimų. Medžiaga suskirstyta ir aptarta pagal semantines grupes: 1) regionų pavadinimai; 2) miestų ir kitų gyvenamųjų vietovių pavadinimai; 3) vandens telkinių pavadinimai.

Aptarti raidyno pokyčiai (ilgųjų balsių, dvibalsių žymėjimo, minkštumą žyminčios grafemos *i* perteikimo), taip pat gramatiniai pokyčiai, pavyzdžiui, daugumos miestų pavadinimų (lietuvių kalboje vyriškosios giminės) virtimas moteriškosios giminės daiktavardžiais latvių kalboje. Apskritai Šiaurės Lietuvos regiono vietovardžiai dažniausiai sulatvinami, kaip to reikalauja taisyklės. Vis dėlto pastebima tendencija šalia mažiau žinomų, smulkesnių vietovių ar kitų objektų pavadinimų skliaustuose parašyti vietovardį lietuviškai. Taip pat rasta neatitinkančių žodžių nuostatų ir / arba netaisyklingai perteiktų Šiaurės Lietuvos vietovardžių. Vieną kitą tokių netikslumų galima būtų laikyti korektūros klaidomis, tačiau gerokai daugiau, atrodo, esama perteikimo dėsnių neišmanymo. Pasitaiko ir ne visada pagrįsto formų įvairavimo (regionų pavadinimai *Ziemeļlietuva* ir *Ziemeļu Lietuva*, *Aukštaitija* ir *Augštaitija*).

Regina Kvašytė

Northern Lithuania Place-Names in Latvian Texts

S u m m a r y

Keywords: *Northern Lithuania, proper words, place-names, rendering in the Latvian language.*

Rendering place-name (names of towns, rivers, lakes) of Lithuania in Latvian has been investigated in both theoretical and practical aspects; however, the region of Northern Lithuania was chosen as the first attempt to review the usage of place-names of a narrower territory more thoroughly. The aim of the research is to find out the tendencies of the usage of Northern Lithuania place-names and how Latvian readers are acquainted with these localities. Comparative and analytical descriptive methods were employed for the research. Various non-fiction texts, mostly publications issued in Latvia and Lithuania for tourists, both written in Latvian and translated into Latvian, were chosen as sources.

There are no many place-names of Northern Lithuania in Latvian texts, and their diversity is poor; however, publications for tourists include more diverse place-names, not only those of cities, rivers or other objects. The material was divided and discussed according to semantic groups: 1) names of regions; 2) names of towns and other settlements; 3) names of water bodies.

Variations of alphabet (rendering a grapheme *i* marking palatalisation) and grammatical changes, e.g. many town names (of masculine gender in Lithuanian) were made nouns of feminine gender in Latvian, have been discussed. In general, place-names of Northern Lithuania are usually Latvianised according to the rules. However, the tendency to write a place-name in brackets in Lithuanian besides names of little-known, smaller or other objects is noticed. Also, not matching provisions of dictionaries and/or incorrectly

rendered place-names of North Lithuania were found. Several such inaccuracies could be considered as mistakes of proof; however, it seems that there are more cases of neglected rules of rendering. Sometimes there are unreasoned variations of forms (names of regions *Ziemeļlietuva* and *Ziemeļu Lietuva*, *Aukštaitija* and *Augštaitija*).

R e g i n a K V A Š Y T Ē
Šiaurės Lietuvos tyrimų centras
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[kvašyte@hu.su.lt]